

Послєлов А.С.

**ВІЙСЬКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПНР, ЧССР, НРБ З
КРАЇНАМИ БЛИЗЬКОГО СХОДУ ТА ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ В
СЕРЕДИНІ 70-х - НА ПОЧАТКУ 90-х років ХХ століття**

70-ті - початок 90-х рр. ХХ ст. відзначались великою кількістю війн, збройних конфліктів та конфліктних ситуацій на Близькому Сході та в Північній Африці. Всі без виключення країни-учасниці конфліктів у вказаних регіонах відчували гостру необхідність в придбанні засобів ведення бойових дій (зброї та військової техніки), а також добре підготовлених спеціалістів, спроможних проводити обслуговування різноманітного озброєння, навчати місцеві кадри та допомагати всебічному розвитку військової промисловості країн Арабського Сходу. Не дивлячись на серйозні політичні, економічні та військові зв'язки близькосхідних та північноафриканських країн з великими державами (США, Великобританією, Францією, СРСР та КНР), вони всілякими засобами намагалися розширити джерела надходження засобів ведення війни з інших промислово розвинутих країн. Це дозволяло державам - учасникам конфліктів не тільки мати певний економічний вигравш (з'являлася необхідність закуповувати сучасну, однак більш дешеву військову техніку та зброю), але й отримувати низку політичних переваг. Таким чином, в деяких ситуаціях, була можливість позбутися "опеки" з боку великої держави, а крім того отримати таку зброю, яку велика держава поставляти відмовлялася.

Доволі серйозними партнерами близькосхідних та північно-африканських країн у вказаний період часу були держави Східної та Центральної Європи, у тому числі - Польська Народна Республіка (ПНР), Че-

хословацька Соціалістична Республіка (ЧССР), Народна Республіка Болгарія (НРБ). За своїм рівнем розвитку і особливо в галузях військово-промислового комплексу (ВПК), ці держави були приблизно рівні, за виключенням НРБ, військова сфера котрої була менш розвинута, чим у двох західнослов'янських держав. Політично, ПНР, ЧССР та НРБ входили до складу Організації Варшавського Договору (ОВД), завдяки чому їм відкривалась можливість доступу до сучасних радянських озброєнь й технологій. Таке положення названих держав сприяло ефективному розвитку їх ВПК, який мав значний експортний потенціал.

На відміну від інших трьох держав ОВД - Німецької Демократичної Республіки (НДР), Угорської Народної Республіки (УНР) та Соціалістичної Республіки Румунії (СРР), саме слов'янські держави ОВД найбільш активно співробітничали у військово-технічній сфері з країнами ісламського Сходу. Вказана ситуація визначилася кількома факторами. По-перше, НДР та УНР переважно орієнтували свій ВПК на виробництво продукції для власних збройних сил і якщо торгували нею, то здебільшого в межах ОВД. По-друге, не дивлячись на активні заходи уряду СРР по розвитку власного ВПК, румунська продукція не користувалася попитом за кордоном через її низьку якість. Так, наприклад, Єгипет та Ірак, придбавши в середині 1970-х рр. кілька десятків румунських танків TR-580 та TR-77 відмовились від співробітництва з Бухарестом¹.

Ще до Другої Світової війни в Польщі та Чехословаччині діяла достатньо потужна військова промисловість, яка виконувала чисельні замовлення інших держав (особливо чехословацька). В післявоєнний період, ВПК цих країн отримав ще більший розвиток завдяки проведеній індустріалізації Польського Помор'я (там були побудовані одні з найкращих в Європі суднобудівні підприємства в Гданську, Гдині та в Щецині) та Словаччини (вступили в дію заводи з виробництва бронетанкової техніки в Дубниці). В результаті ПНР та ЧССР випускали не тільки велику кількість військових систем по радянським ліцензіям, активно займаючись їх модернізацією, а й розробляли та створювали деякі види зброї і військової техніки, що поступала на оснащення армій всіх країн ОВД, включаючи й Радянський Союз (наприклад десантні кораблі з Польщі (понад 100 одиниць) та навчально-тренувальні реактивні літаки з Чехословаччини (більше 4000 екземплярів)².

Висока якість та відносно низька ціна військової продукції ПНР та ЧССР сприяли її успішному продажу на ринках держав Близького Сходу та Північної Африки. Причому на експорт у вказані регіони направлялися не тільки оригінальні суто польські чи чехословацькі види зброї, але й військова техніка радянських зразків'. Це повністю відповідало політичним інтересам Радянського Союзу, так як дозволяло в деяких ситуаціях різноманітиту постачальників військової техніки у країни, орієнтовані на Москву, або надсилати зброю туди, куди СРСР поставити її не міг. Так, наприклад, після арабо-ізраїльської війни 1973 р., ЧССР передавала

Єгипту авіаційну техніку радянського зразка безпосередньо з лав власних Військово-повітряних сил. ПНР постачала зенітно-ракетні комплекси "Квадрат" (40 одиниць) та танки Т-72Г (250 екземплярів) в Ірак за часів радянського ембарго 1980-1983 рр.⁴.

Втім, на потенційних покупців своєї військової продукції ПНР та ЧССР виходили все ж таки самостійно, ставлячи на перший план суто економічні, а не політичні (чи стратегічні, як СРСР) інтереси. При цьому, суттєвим моментом була діяльність в країнах-покупцях польської та чехословацької військової техніки, бригад спеціалістів (насамперед із за-водів-виробників), які обслуговували її на місці та навчали національні кадри (разом з військовими радниками). Слід відмітити, що безпосередньо в бойових діях відряджені поляки, чехи та словаки участі не приймали. Відносно військових радників з ПНР та ЧССР, рівно як і військових радників з НРБ прямих доказів їх присутності в зонах бойових дій немає, хоча виключати таку можливість не можна через відомі приклади участі військових радників Чехословаччини в Синайській кампанії 1956 р. та у В'єтнамській війні 1959 - 1975 рр.⁵.

Прослідкувати поставки наявної у користуванні військової техніки радянського зразку з ПНР та ЧССР у держави Близького Сходу та Північної Африки дуже складно, рівно як і зброї, виробленої по радянських ліцензіях на підприємствах західнослов'янських країн. Пов'язано це з тим, що вона постачалася разом з радянською, а остання могла направлятися і через ПНР та ЧССР. Суттєву роль грав і режим секретності, через що відомості про військово-технічне співробітництво західнослов'янських країн зі своїми партнерами з ісламського Сходу у відкритих західних публікаціях носили здебільшого оціночний і не завжди достовірний характер. Можна лише впевнено констатувати факт активних й чисельних поставок засобів ведення війни у фінансово забезпечені арабські країни, такі як Ірак, Лівія, Сирія та у Іран. Так, за часів ірано-іракської війни 1980 - 1988 рр. в Ірак з ЧССР надійшло 300 танків Т-55 та 1700 бойових машин піхоти БМП-1, а в Іран 400 БМП-16.

Значно більше інформації по поставках в країни ісламського Сходу засобів ведення війни оригінальних зразків, тобто тих, що не вироблялися в СРСР. Так, Чехословаччина активно продавала свої легкі учбово-тренувальні літаки L-39C «Альбатрос» в Алжир (7 одиниць), Ірак (22), Йемен (12), а більш застарілі L-29 "Дельфін" в Єгипет (більше 200 одиниць). Спеціально по лівійському замовленню був розроблений учбово-бойовий варіант "Альбатроса" L-39ZO(Zagraniczny Obchod - закордонне замовлення). Таких літаків в Лівію надійшло 181 екземпляр, в Ірак - 59 (активно використовувалися у війні з Іраном), в Сирію — 55. На замовлення Сирії озброєння "Альбатросу" було посилено, в результаті чого країна придбала ще 44 таких літаків - модифікація L-39ZA(Zagraniczny z Artileriyu - закордонний з артилерійським озброєнням)⁷. Легкі транспортні літаки чехословацького виробництва L-410 "Турболіт", створений виключно на

експорт чехословацькими авіапідприємствами, також був відомий серед арабських замовників (Лівія придбала в 1983 р. 30 одиниць, а Ірак 20)⁸.

Аналогічний успіх очікував і 152-мм самохідну (колісну) гаубицю "Дана", розроблену в ЧССР на базі відомої у багатьох країнах світу вантажівки "Татра-813". Однак, крупні замовлення на цю унікальну артсистему подали країни ОВД (навіть СРСР придбав 167 одиниць), через що єдиним покупцем "Дани" за межами Європи стала Лівія - 160 одиниць⁹.

Разом з колегами із ПНР конструкторами ЧССР був розроблений колісний бронетранспортер ОТ-62/64 (в Польщі називався SCOAT-2AP), створений також на базі "Татра-813". Крупні партії цих панцерників придбали Ірак та Лівія, Сирія, а кілька десятків надійшло в Іран (в тому числі й трофейні іракські) та Алжир і Судан¹⁰.

Самі ж поляки активно експортували польські варіанти радянського вертольота Мі-2, танків Т-55 та Т-72, однак головний успіх польського ВПК пов'язаний з середніми десантними кораблями проектів 771 та 773, відомих в НАТО як тип *Polnochny A,B,C*. 8 одиниць придбав Єгипет, 6 - Лівія, 4 - Ірак, по 3 - Сирія та Алжир, причому останні країни отримали ці кораблі з СРСР, військовий флот якого в свою чергу був головним їх замовником¹¹.

Необхідно відмітити і те, що в галузі артилерійсько-стрілецької зброї ВПК слов'янських держав просто не міг конкурувати з СРСР, хоча в ПНР та ЧССР були створені чудові зразки, в тому числі й на базі радянських проектів (наприклад в Чехословаччині автомат Чермака vz.58P, схожий на всесвітньо відомий автомат М.Т.Калашнікова, однак оригінальний по всіх деталях¹²). Радянські артилерійські системи й стрілецька зброя були беззаперечними лідерами на світовому ринку і навіть добре розвинута стрілецька промисловість Чехословаччини (фабрика "Чеська збройовка" в м. Брно відома ще з XIX ст.) вимушена була постачати свою продукцію під егідою СРСР. Цим і пояснюється факт слабкого поширення в світі (мається на увазі повномасштабне оснащення армій цілих держав) чеської стрілецької зброї, яка продавалася невеликими обсягами переважно військово-політичним організаціям, наприклад палестинським¹³. Польська ж стрілецька зброя мала виключно внутрішнє поширення. Достатньо ефективно військово-технічне співробітництво ПНР та ЧССР з країнами Близького Сходу та Північної Африки у 1970 - 1980-ті рр. продовжувалося і в подальшому, щоправда вже в нових геополітичних умовах.

На відміну від двох попередніх країн військово-промисловий комплекс Народної Республіки Болгарії не був настільки розвинутим, оскільки його створення розпочалося фактично з нуля після закінчення Другої Світової війни. При цьому, побудовані на початок 1970-х рр. болгарські військові підприємства здебільшого працювали не на експорт, а на оснащення збройних сил Болгарії сучасною бойовою технікою, виробленою по радянським ліцензіям. Однак, не дивлячись на всі зусилля уряду країни, все ж таки, болгарський ВПК не міг повністю оснастити зброєю власну армію. Тому

НРБ не експортувала наявну в користуванні радянську військову техніку, через потребу в ній Болгарської Народної Армії. Достатньо сказати, що на її оснащенні на початку 1990-х рр. знаходилися радянські моделі часів Другої Світової війни - танки Т-34-85 та самохідні артсистеми СУ-100¹⁴.

Втім, починаючи з середини 1970-х рр. Болгарія була доволі серйозним партнером для держав Близького Сходу та Північної Африки. Як свідчать мемуари керівника болгарського ВПК у 1974 — 1988 рр. Огієна Дойнова, уряд країни, намагаючись подолати економічну кризу початку 1970-х рр. і розрахуватися із зовнішнім боргом, здійснив масштабну програму по переорієнтації найбільш розвинутих військових підприємств на експорт своєї продукції не стільки в держави ОВД, скільки в країни "третього світу"¹⁵. В результаті, НРБ почала активно торгувати окремими зразками зброї та військової техніки, вироблених на власних підприємствах, і якою вже повністю була оснащена БНА. Також НРБ надавала технічну й технологічну допомогу деяким державам Арабського Сходу, тим самим розширюючи військово-технічне співробітництво з ними.

Така політика принесла успіх. Так, якщо у 1972 р. НРБ експортувала військової продукції на 25 млн. долларів, то вже у 1989 р. більш ніж на 700 млн., причому переважно в країни Азії та Африки. З 29 країн вказаних регіонів, найбільш масштабні контракти були ухвалені з Іраком, Іраном, Сирією, Єгиптом, Алжиром та Лівією. Туди надходили крупні партії болгарської стрілецької зброї, різноманітні боєприпаси, ручні протитанкові гранатомети РПГ-7, переносні зенітно-ракетні комплекси "Стрела-2М" та апаратура радіозв'язку¹⁶.

На початку 1990-х рр. ВПК Болгарії досяг можливості працювати спеціально по іноземним замовленням, постачаючи в країни ісламського Сходу техніку власної розробки. Так, болгарські технічні спеціалісти по завданню командування військового флоту Алжиру створили проект патрульного корабля на базі радянського малого ракетного корабля проекту 1234 і сприяли будівництву 2 одиниць на алжирських верфях¹⁷. А сконструйована в 1991 р. на базі радянського транспортера МТ-ЛБ бойова машина піхоти БМП-23 та її варіант БМП-30 призначалися виключно на експорт в Ірак та Єгипет, хоча і була розроблена на замовлення збройних сил НРБ¹⁸. Однак, суттєві зміни в міжнародній ситуації та в економічному положенні Болгарії початку 1990-х рр. не дозволили активно експортувати цю перспективну БМП у вказані країни.

В цілому, слов'янські держави ОВД прагнули до військово-технічного співробітництва з країнами Близького Сходу та Північної Африки, виключно з економічних, а не з політичних чи ідеологічних міркувань. ПНР, ЧССР, НРБ в основному виробляли сучасну, просту і дешеву зброю і військову техніку. Вона якщо і поступалася по тактико-технічним характеристикам аналогічним радянським зразкам, то не зовсім суттєво, однак її якість, дизайн і оригінальні технічні рішення робили її експорт чисельним і перспективним.

Експортна політика слов'янських держав ОВД виявилась корисною для них, оскільки значні валютні надходження дозволяли у випадку НРБ та ПНР долати кризові явища у власній економіці. Більше того, як довів історичний досвід, саме активний і самостійний пошук потенційних покупців, здійснений урядами ПНР, ЧССР та НРБ, навіть попри позицію СРСР, призвів до того, що в 1990-х рр., вже в нових геополітичних умовах, Польща, Чехія, Словаччина та Болгарія зберегли зв'язки зі своїми партнерами на Близькому Сході і в Північній Африці, а високий технічний рівень розвитку ВПК цих країн робить подальший експорт військової продукції слов'янських держав в країни ісламського Сходу перспективним.

Примітки:

1. *Танки НАТО против Варшавского договора // Танк. Военно-исторический альманах. - Вып. 2. - Рига, 1999. - С. 26; Барятинский М. Средние и основные танки зарубежных стран (часть 2) Ц Бронекolleкция. - 2002. - №2.- С. 3.*
2. *Павлов А.С. Боевые корабли СССР и России 1945-1995. - Якутск, 1996. - С. 143,145,146; Якубовский В. Л-39 «Альбатрос» // Крылья Родины.-1997.- № 5.-С. 19-20.*
3. *Вертолёты стран мира /подред. В.Г. Лебеда. - М., 1994. - С. 95; Буттовски П. Новые модификации Ан-28 для вооружённых сил Польши // Авиация и время. - 1995. - № 4. - С. 44; Никольский М., Шпаковский В. Модернизация советских танков за пределами России // Техника и оружие. - 1999. - М8.- С. 19-24; М 9. - С. 26-29.*
4. *SIPRI Yearbook. World armament and disarmament. - L., 1985. - P.216.*
5. *Котлововский А. МиГ-21 в локальных конфликтах. - К., 1997. - С. 9; Жирохов М., Котлововский А. В небе Синая. Год 1956 // Авиация и время. - 1998.- № 3.-С. 45.*
6. *SIPRI Yearbook. World armament and disarmament. - L., 1986. - P.190-223; SIPRI Yearbook. World armament and disarmament. - L., 1989. - P.230-268.*
7. *Kucera P., Vraný J., Novotný J. Aero L-39 Albatros. - Praha. 1988. - S. 35-39; Котлововский А., Солар М., Маряев В. «Альбатрос» - Птица Пражской весны //Авиация и время. - 2005. - № 6. - С. 10.*
8. *Flieger Jahrbuch, 84. - Berlin, 1984. - S. 65; Зарубежное военное обозрение. - 1993. - № 3.- С. 35.*
9. *Гусев С. Сухопутные войска Ливии // Зарубежное военное обозрение. - 1997. - М 10.-С. 21; Никольский М., Ильин В. Колёсная бронетехника.-М., 2001.-С. 447.*
10. *Никольский М., Ильин В. Указ. соч. - С. 188.*
11. *Боевые корабли мира 1991-1992. Справочник / Под ред. Ю.Аналькова. - М., 1993. - С. 19, 163, 205-206; Павлов А.С. Указ. соч. - С. 145-146;*

- Танки НАТО против Варшавского договора // Танк. Военно-исторический альманах. - Вып. 1. - Рига, 1999. - С. 37; Вып. 2. - Рига, 1999. - С. 25.*
12. *Жука.Б. Стрелковое оружие. - М., 1992. - С. 619.*
13. *Мишелети Э. Элитные вооруженные силы. - М., 1998. - С. 86.*
- М.Державин К. Сухопутные войска Болгарии // Зарубежное военное обозрение. - 1995. - №6.- С. 12-13.*
15. *Дойное О. Спомени. - София, 2002. - С. 81.*
16. *Тамо ж.-С. 88-91.*
17. *Боевые корабли мира 1991-1992...-С. 17.*
18. *Шунков В.Н. Бронетехника. - Минск. 2000. - С. 124-125; Холяковский Г.Л. Боевые гусеничные машины 1919- 2000. - Минск, 2001. - С. 432-433.*